

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ВИШИВКИ

Анотація. Стаття присвячена психологічному феномену української народної вишивки, а саме, розвиваючим та терапевтичним можливостям вишивки. Акцент поставлено на семантичному значенні української народної вишивки. Розглядаються також питання, пов'язані з розвитком дитини за допомогою занять вишивкою. Головна увага приділена психологічним особливостям впливу української народної вишивки на формування етнофора.

Ключові слова: українська народна вишивка, психічне здоров'я, психологічне здоров'я, прикладна творчість, розвивальні можливості, терапевтичний вплив, традиція, народна творчість.

Українська народна вишивка є цінністю, в якій народ закарбував бачення навколишнього світу, красу і неповторність оточення крізь символічну призму, притаманну лише йому. Розглянемо українську народну вишивку як феномен народної культури, що віддзеркалює історію, художню творчість та світогляд народу.

Про вишивку можна писати як про культурологічне явище (вид народної творчості та народного мистецтва), як про художнє явище (вид декоративно-прикладного мистецтва).

Ми зосередили увагу на народній вишивці як психологічному феномені, а саме розглянули семантику української народної вишивки, її розвивальні можливості. Проблематика, якій присвячена стаття, стосується впливу української народної вишивки на формування етнічної свідомості молоді.

Метою даної теоретичної розвідки стало визначення місця і ролі вишивки у формуванні етнічної свідомості та розвитку етнофора.

Завданням є погляд на українську народну вишивку не тільки як на вид народно-ужиткового мистецтва, а як на сакральний літопис, що містить семантичний зміст.

Поставлені цілі охоплюють також питання дослідження вишивки під кутом зору терапевтичного та гармонізуючого впливу на майстринь. Зроблено акцент на розвивальних функціях вишивки які можна використовувати в процесі розвитку дитини.

Багато сучасних мистецтвознавців таких, як Т. Кара-Васильєва, Р. Захарчук-Чугай, А. Заволокіна, Г. Пащенко, В. Радкевич, Е. Литвинець, О. Гасюк, М. Степан займались вивченням української народної вишивки, класифікацією орнаментів, візерунків, швів [7]. Регіональні особливості української народної вишивки вивчаються у контексті загальної характеристики народного одягу як усієї України, так і окремих її областей, визначаються спільні та відмінні риси художньо-стилістичних та технічних особливостей декорування традиційного вбрання, стильова специфіка орнаменту, його композиційне та колористичне вирішення, особливості технік вишивання [4].

Відомо, що українська народна вишивка налічує більше 200 видів технік виконання (швів), незліченну кількість орнаментів, мотивів, композицій, різнобарвну кольорову гаму. Як пише мистецтвознавець, фольклорист та етнолог Т.В. Кара-Васильєва, «Українська жінка вмє серцем відчувати навколишню красу і відтворювати це в узорах вишивки, ткацтва, килимарства, звичайне полотно перетворювати на витвір високого естетичного значення» [19]. Кожна майстриня-вишивальниця намагалася зробити свій виріб кращим, імпровізувала – так відшліфовувалась майстерність і професіоналізм. Але будь-яка застосована

новинка перебувала в рамках традиції декоративно-прикладного мистецтва народу: від матеріалів і обладнання до композицій, візерунків, орнаментів та кольоросполучення.

Еталоном у вишивці вважались роботи, які виглядали однаково з лицьового та з виворотнього боку, що свідчило про неабияку чистоту виконання. Вишиті вироби, такі як рушник та одяг, за звичай, супроводжували людину від народження до переходу в небуття.

У вишитих роботах кожен майстер народного мистецтва відображав колективний світогляд, при цьому зберігаючи індивідуальний почерк. Індивідуальна творчість не могла існувати поза межами колективної творчості, оскільки вони завжди взаємопов'язані, одна витікає з іншої. В народній творчості століттями відшліфовувалася ручна праця, яка постійно вдосконалювалася, а набуті знання та вміння передавалися з покоління в покоління.

Вишивка може виступати як специфічні письмена, через композиції, колір і орнаментику яких, можна визначити відмінні ознаки певного етносу. Це підтверджує Т.В. Кара-Васильєва: «Вивчення народної української вишивки закономірно входить в коло проблем національної культури, історії, етнографії, освіти, соціології, психології, бо саме знаковість, сакральне значення, семантика допомагають нам в своїй українській самоіндифікації. Це ті закодовані письмена, які читаються в наших вишиванках і допомагають нам усвідомлювати свою належність до свого етносу, засвідчують невмирущі, життєствердні сили, допомагають у формуванні етнічної свідомості [19].

«Сьогодні поняття етнічної самосвідомості визначається як складна інтеграційна властивість психіки, завдяки якій людська свідомість пізнає свою власну природу й набуває здатності безпосередньо відобразити себе; властивість, що забезпечує систему уявлення індивіда про себе, конструє Я-концепцію, є одним з найважливіших

факторів становлення, розвитку і самовдосконалення особистості» [10]. Саме українська народна вишивка, як «творчий продукт» цілого етносу може слугувати в становленні особистості та формуванні етнофора.

«Як результат матеріальної й духовної культур багатьох поколінь, вишивка охоплює широку сферу знань, естетичних смаків, поглядів, звичаїв та обрядів українського народу. Через складну систему орнаменту й кольористики вишивка передає в закодованому вигляді важливі аспекти світосприймання українського народу» [19]. Відзначаючи особливості становлення та розвитку такого виду мистецтва як вишивка, його культурної еволюції, підкреслимо, що вона «ґрунтується на збереженні знань, надбанні нових і передаванні їх наступним поколінням», що виступає як традиція [12].

Вишивка належить до тих видів мистецтва, які зрозумілі без слів, тобто вона є своєрідним способом комунікації; вона висвітлює живописну, орнаментальну та графічну культуру народу. Народна вишивка багатогранна: вона має композицію, свою колористику, орнамент чи візерунок, свідчить про естетичні погляди майстринь, їх переконання, уявлення, знання. Вишиті витвори свідчать про художні таланти представників українського етносу, про художнє обдарування українського народу.

На художню якість вишивки впливають багато факторів, зокрема: техніка виконання, кольорові відтінки, орнамент, композиція. У продовж багатьох поколінь народ згармонізовував різні види матеріалів, пропорції візерунків щодо виробу (одяг або інше побутове призначення), акценти на орнаменті та пробіли, кольорову гаму, передавав все у двовірній площині, що надавало вишивці неповторності і унікальності. Велике значення завжди надавалось техніці виконання, бо від неї залежали вибір орнаментальних мотивів, підбір кольору, композиція, структурно-пластичні

акценти. Орнаменти створювались від простих до складних комплексів.

В Україні існує багатоколірна, двоколірна, одноколірна, вишивка. В традиційних орнаментах бачаться фантазії як окремого майстра, так і колективу, бо народна творчість відшліфовувала ідеї і надбання багатьох попередніх виконавців художнього вишиття. Вишивка повноправно може виступати як скарбниця колективного генія.

Народна вишивка виступає поряд з багатьма іншими факторами ознакою належності до однієї етнічної групи. У ній завжди проглядаються не тільки загальнолюдські ознаки, а й національні, притаманні певній нації чи етнічній групі. «Народна творчість, що базується на фольклорному мисленні, і є носієм традицій. Системність фольклорного мислення – це відображення у народній свідомості сукупності всіх архетипів (міфологічних, фольклорних, історичних, етичних, естетичних, мовних, образних тощо). Єдина художня свідомість народу виражає його менталітет на рівні “трансляції” (виконання) фольклорного твору в усіх його етнічних, психологічних та соціальних особливостях» [5]. Провівши аналогію і розглянувши творчість в більш широкому масштабі на соціальному рівні, на рівні народів, можна стверджувати, що саме народна культура є виявом «творчих здібностей народу» [15].

Вишивку можна тлумачити як сакральний літопис, що містить в собі семантичний зміст. «Архетипи (за К.Г. Юнгом) – успадкована психічна структура, що утримує в собі душевну енергію поколінь, сформовану в процесі філогенезу людства. Вчений визнає і психологію художнього твору (системи), формулюючи її як творчий модуль (головний концепт художньої свідомості), як “прабачення”, “праперереживання”, незайману сутність, що віддалена на велику відстань від особистого пласту художника, його самосвідомості. Юнг визначає характер цієї творчої енергії як

імперсональний (енергія сім'ї, нації). Архетипи становлять основний зміст такої енергії, саме вони створюють своєрідний інформаційно-творчий горизонт системи образного світу людини [18]. Виявлення “юнгівських” ознак архетипу допомагає усвідомити архетипний горизонт свідомості як інформаційне праджерело або мікросистему фольклорної свідомості – початковий знак пам'яті. Макросистема – це горизонт свідомості, здатний до процесів передачі інформації й керування, це наявність багаторівневості та ієрархічності. Такими системами є фольклорна пам'ять, фольклорний твір, етнічне середовище» [5].

У народній творчості нероздільно бере участь несвідомий елемент релігійних вірувань, міфологічних образів. Всі міфології представляються як форми народної несвідомої творчості. Академік Б.О.Рибаків, досліджуючи семантику геометричного орнаменту, виявив його міфологічну основу, тісний зв'язок з язичницькими віруваннями слов'ян і довів, що джерела його сягають палеоліту [9].

У давні часи вишивка носила оберегове значення. Вона оберігала родину і окремих людей від недобрих проявів природи і недоброзичливців, в узорі закладались символи, які налаштовували на процвітання, урожай, багатство, щастя і т. ін. Тобто вишивка мала в першу чергу сакральне значення. Вишиття часто мало магічну силу. Раніше вишивались майже всі предмети одягу: сорочки, корсетки, свитки, кожухи, спідниці, киптарі, хустини, очіпки, лучки, намітки, а також рушники, скатертини тощо. Узор наносили кругом шиї, на рукавах, на грудях, на подолі – скрізь, де потрібно було захистити жінку, матір, чоловіка.

«З точки зору з'ясування семантики архаїчних мотивів у вишитих орнаментах великий інтерес становляють наукові розробки археологів — дослідників культур неолітичного

періоду України, зокрема С. Бібікова, К. Черниш, Т. Пассек, Т. Мовші та ін.» [4].

Академік Б.Рибаков, досліджуючи семантику геометричного орнаменту, виявив його міфологічну основу, тісний зв'язок із язичеськими віруваннями слов'ян, довів, що джерела його сягають часів палеоліту. Через систему орнаменту, кольору передавалися складні переживання творця, його світобачення, сприйняття навколишнього світу, що свідчить про багатогранну пізнавальну функцію вишивки. Своєрідно виступає вишивка в складній системі інших факторів [17].

Ми погоджуємося з думкою Л.П. Булгакової про те, що «закодована у знаково-символічних графемах міфопоетична картина світу наших предків, відтворювана впродовж віків щораз іншими матеріалами і техніками, збереглася до наших днів в орнаментальній системі вишивки традиційного одягу та ужиткової тканини українців. Дослідження традиційної вишивки актуальне в плані вивчення етногенезу та етнокультурних зв'язків українського народу, формування й еволюції його традицій та звичаїв і духовної культури загалом і ролі вишивки у формуванні етнічної свідомості.

Водночас, дослідження української традиційної вишивки актуальне не тільки з погляду пізнання національної художньої спадщини, але й має певне загальнолюдське культурне значення» [4]. На підтвердження цього положення, нагадаємо, що вперше Г. Сковорода поставив питання про культуру як окремий, незалежний від природи, символічний світ, у якому вищі цінності людського буття, все святе і божественне, розкриваються і побутують у символічній формі [1].

Генезис культури досить складний і пов'язаний з історичним розвитком суспільства і окремого народу. Одночасно, є досить специфічними і культурні знання, які

торкаються багатьох напрямків розвитку суспільства і їх впливу на формування етнофору» [15].

«Традиційна вишивка займає одне з найважливіших місць у збереженні та трансмісії етнокультурної спадщини української нації, українська народна вишивка, як етнокультурне явище, виражає генетичну пам'ять та першовитоки народу, вона сприяє самоусвідомленню етнофору, своїй ідентичності» [4].

Про могутній психолого-педагогічний і виховний потенціал народних художніх промислів і ремесел, їхню традиційно-просвітницьку та культурологічну суть йдеться в дослідженнях М.Євтуха, Н.Кузан, Л.Оршанського, М.Стельмаховича, Б.Прокоповича, Є.Сявавко, Б. Тимківа та ін. Вони зазначають, що «традиції народних художніх промислів і ремесел допомагають відновлювати історично-духовну пам'ять, зосереджують увагу молоді на глибинах естетичної та педагогічної свідомості всього українського етносу, дозволяють цілеспрямовано формувати аксіологічні уявлення людини, збагачують процес становлення її самосвідомості» [17].

Відомий німецький філософ-просвітител ь Йоган Гердер, як і Г.С.Сковорода, розвивав ідею духовного народження людини через засвоєння нею культури – мови, релігії, мистецтва, науки, ремесел, сімейних відносин, державного управління, традицій і звичаїв. Він вважав, що друге народження людини можливе на основі сприйняття і засвоєння нею набутої людством культури – саме це стане фундаментом становлення людського в людині [11].

Навчанню вишивки, саме народної, серед підростаючого покоління варто приділяти більше уваги, бо це є одним з аспектів у вихованні національного самоусвідомлення молоді, формування етнофору, саморозкриття дитини, її розвитку, набуття психічного

здоров'я, позитивних емоцій, катарсичному процесу та гармонізації особистості.

Пояснення дітям семантики зображеного на рушнику родинного чи світового дерева із залученням до цієї справи всієї родини сприймається дитячою свідомістю не відсторонено. Подібна діяльність позитивно впливає на дітей, на сім'ю і на родину в цілому. Саме через таку дослідницько-пошукову роботу, через актуалізацію цікавості до теми сім'ї у дитини може виявляється повага і любов до родини [14].

Народна українська вишивка поряд з іншими творами народно-прикладного мистецтва впливає на формування етнофора. Формування національної психології кожної людини, як відомо, починається ще в дитячі роки в колі сім'ї, а потім продовжується в дитячих, середніх та вищих навчальних закладах. Особливий вплив у свідомому вихованні цього важливого суспільного чинника має достовірні історія свого народу, його віковічні традиції, фольклор, художня література, театр [14].

В теорії етносу велика увага приділяється національній самосвідомості як етнотвірному фактору. Однак самосвідомість формується на певному ґрунті. Людині потрібні знаки її національної належності, ознаки, по яким вона могла б судити про себе, як про представника певного етносу.

Значення етнічної належності для людини – це значення його коріння, його походження. На відміну від біологічного терміну “отогенез”, що має зміст ідивідуального людського життя, “біографія” означає, що життя людини не починається з моменту народження, а продовжується як факт біографії його батьків і прадідів [14].

І тільки в цьому змістовому континуумі можливе відчуття свого безсмертя в ряду останніх поколінь. Так бачиться духовність кровноспоріднених зв'язків. Академік Д.С. Ліхачов, аналізуючи підвалини національної культури,

серед яких первинне місце посідає рідна мова й історичні традиції народу, великого значення надавав поняттю «екологія культури», того культурного середовища, в якому живе і розвивається дитина, яке вона вбирає в себе з колиски. Визнаючи, що поза культурними особливостями не можливі ані мораль, ані господарське, ані економічне життя народу, вчений акцентує значення культури в такій тезі: при руйнації екології культури зникає сама нація, етнос [9].

Для становлення творчої особистості особливо в юному віці, важливо мати зразок для наслідування, причому не тільки далекий ідеал, але й найближчий приклад народу. Крім того, на нашу думку, витвори декоративно-ужиткового мистецтва можуть слугувати ознакою ідентичності індивіда. Етнофор може судити про себе як про представника певного етносу завдяки знакам своєї національної належності. Саме вони, за С. Булгаковим, виражають сутність етносу: «національне є духовно-кровноспоріднений зв'язок» [6]. Цю думку висловлював також і М. Вебер [6].

Як стверджує О.М. Лозова «етнічна свідомість є одночасно і відображувальним, і породжувальним феноменом, вона з необхідністю зумовлює адекватну етнічному образу світу доцільну поведінку етнофора, а також, відповідно до принципу трансльованості етнокультурних одиниць, цілепокладає життєдіяльність етносу» [10]. Згідно цього трактування народна вишивка в етнічній свідомості грає роль і «відображувального і породжувального феномена», яка має вплив свій на етнофора.

Тут варто ще додати духовну сторону знань про вишивку, про яку ми ще не згадували. Стосується вона формування і розвитку свідомості. Коли людина занурюється у вивчення глибинних значень і символів народної вишивки – це формує її особистість, відбувається самоідентифікація і, безумовно, духовне збагачення - це все і є засіб практичного застосування [15].

Ці культурні знання варто культивувати, бо вони для кожного народу є джерелом стійкості й добра, фактором національної гідності, водночас втілюючи історичний досвід самого народу, його творчий потенціал, служать підґрунтям для духовного розвитку наступних поколінь. Передача досвіду – це є наступність, яка трактується як традиція [15].

Таким чином українська народна вишивка – це унікальний, цікавий, багатогранний світ прояву народного розуму, краси, майстерності та мудрості. Вишивку можна розглядати як вид рукоділля, як культурологічне явище, як вид декоративно-ужиткового (декоративно-прикладного) мистецтва, як духовний стрижень народного мистецтва. Вишивка також може виступати як сакральний літопис, що містить семантичний зміст. За допомогою вишивки можна вивчати народну традицію та національну спадщину. Заняття вишивкою мають терапевтичний та гармонізуючий вплив на майстринь. Також вишивка має виховні та розвивальні функції, які варто використовувати в розвитку дитини. Одним із важливих факторів є те, що українська народна вишивка впливає на формування етнофора.

Література

1. Антонович Є.А. Декоративно-прикладне мистецтво / Є. Антонович, Р. Захарчук-Чугай, М. Станкевич – Львів : Світ, 1992. – 272 с.
2. Басин Е.Я. Психология художественного творчества /Личностный поход / Е.Я. Басин – М. : Знание, 1985. – 82 с.
3. Бурно М.Е. Терапія творческим самовыражением / М.Е. Бурно – Екатеринбург : Деловая книга, 1999. – 382 с.
4. Булгакова Л.П. Етнокультурна характеристика народної вишивки Поділля (кінець ХІХ – 30-і роки ХХ ст.).

- Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.05 - етнологія / Л.П. Булгакова – Львів, 2000.
5. Буряк В.Д. Художній інтелект України в новій парадигмі часу: генетичні та часові домінанти. – Вісник Запорізького національного університету, № 2, 2010. – 23–28с.
  6. Ганжа П.О. Таємниці українського рукомесла / П. Ганжа – К. : Мистецтво, 1996. – 124 с.
  7. Історія декоративного мистецтва України: У 5 т. Т.3 (голов. редактор 1-90 Г.Скрипник) НАН України, ІМФЕ ім. М.Т.Рильського. – К., 2009, – 516с.
  8. Коротя-Ковальська В.П. Українська народнопісенна творчість в українознавстві / В.П. Коротя-Ковальська – К.: ВД «Стилос», 2012. – 319 с.
  9. Клепиков О.І. Творчість: істина, краса, благо. Серія 2 / О. Клепиков - К. : Світогляд, 1994. – 54 с.
  10. Лозова О.М. Методологія психосемантичних досліджень етносу / Лозова О.М. – К: Видавничий Дім «Слово», 2011. – 175 с.
  11. Людина і суспільство. Навч. посібник. Вид. 2-ге, перероб. і доп./ За ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. – Львів: Світ, 2005.
  12. Максименко С. Д. Основи генетичної психології: Навч. Посібник / С. Максименко – К. : НПЦ Перспектива, 1998. – 220 с.
  13. Парандовський Я. «Алхимия слова», из-во «Прогресс», Москва, 1972, – 190 с.
  14. Сабол Д.М. Етнокультурна семантика української вишивки // Збірник наукових праць «Проблеми загальної та педагогічної психології» / Інститут психології ім. Г.С.Костюка НАПН України; [ред. С.Д. Максименко]. – Київ, 2011. – 278–285с.
  15. Сабол Д.М. "Приклада народна творчість у проблемному контексті генетичної психології" / Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції “Гене́за

буття особистості” / Інститут психології ім. Г.С.Костюка НАПН України; – Київ, 2011.

16. Сабол Д.М. «Прикладна творчість як засіб гармонізації особистості» // Збірник наукових праць Одеського національного університету імені І.І.Мечникова. – Одеса, 2012.
17. Савка Л.В. Методика вивчення «Української народної вишивки» майбутніми вчителями обслуговуючої праці. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 – теорія та методика трудового навчання / Л.В.Савка – К. вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2001
18. Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности. Философские и политические статьи / Ю. Хабермас – Донецк : Донбасс, 1999. – 198 с.

Аннотация. Статья посвящена психологическому феномену украинской народной вышивки, а именно, развивающим и терапевтическим возможностям вышивки. Акцент поставлено на семантическом значении украинской народной вышивки. Рассматриваются также вопросы, касающиеся развития ребенка с помощью занятий вышивки. Основное внимание уделено психологическим особенностям влияния украинской народной вышивки на формирование этнофора.

Ключевые слова: украинская народная вышивка, психическое здоровье, психологическое здоровье, прикладное творчество, развивающие возможности, терапевтическое влияние, традиция, народное творчество.

Summary. The article is devoted to the psychological phenomenon of Ukrainian folk embroidery, namely, to educational and therapeutic opportunities of embroidery. Emphasis is put on the semantic meaning of Ukrainian folk embroidery. There are considered points related to the development of the child by means

of embroidery as an activity. The main attention is paid to the psychological characteristics of influence of Ukrainian embroidery on the etnoformation.

Key words: Ukrainian folk embroidery, mental health, psychological health, applied creativity, developmental opportunities, therapeutic effect, tradition and folk art.